

Мороз Л. І. доктор психологічних наук,
професор, Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

<https://orcid.org/0000-0003-2840-6689>

Діхтяренко С. Ю. кандидат психологічних наук,
доцент, Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

<https://orcid.org/0000-0003-4506-1221>

СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНА ВЗАЄМОДІЯ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

У статті розглянуто специфічні характеристики педагогічної взаємодії, що організована за принципами гуманістичного підходу як значущої умови вільного розкриття творчого потенціалу суб'єктів освітнього процесу. Обґрунтовано та висвітлено ті психологічні ефекти міжособистісного впливу під час педагогічної взаємодії, що сприятливо позначаються на формуванні творчих здібностей учасників освітнього процесу. Представлено результати емпіричного дослідження, що доводить визначну роль побудови суб'єкт-суб'єктної моделі взаємодії між викладачами та студентами у забезпеченні їх творчого робочого самопочуття під час занять.

Ключові слова: творчі здібності; особистісний потенціал; соціальний вплив; педагогічне спілкування; суб'єкт-суб'єктна взаємодія; самореалізація; творче робоче самопочуття.

Вступ. Аксиоматична цінність людської особистості зумовлює необхідність зорієнтованості усіх сфер життя на визнання, утвердження, вільне розкриття її творчого потенціалу та самобутності.

Невід'ємною феноменологічною ознакою особистісного рівня функціонування людини є сформована потреба у творчості, в активному перетворенні оточуючої дійсності, що стає можливим завдяки психологічним механізмам проєкції, екстеріоризації та об'єктивізації власних внутрішніх змістів. У зв'язку з цим цілком логічним є припущення про те, що цілеспрямована, організована та інтенсивна стимуляція творчого початку здобувачів вищої освіти виступає важливою детермінантною їх прогресивного особистісного розвитку, що, у свою чергу, є значущою умовою гармонійного функціонування індивіда у всіх царинах людської активності та суспільної діяльності, його вагомим внеску у життя суспільства, особистої та професійної самореалізації. За своїм цільовим призначенням осередками такої активізації творчих здібностей нового покоління фахівців мають бути заклади

вищої освіти, основним покликанням яких, окрім здобуття певного фаху, є створення умов для всестороннього розвитку суб'єктів навчання. Скажімо навіть більше: ефективне здобуття спеціальності та формування фахівця неможливе без прогресивного, всестороннього особистісного розвитку, глибинний механізм якого полягає у поглинанні та присвоєнні надбань людської цивілізації, підвищенні рівня загальної ерудованості та планомірному плеканні ціннісної світоглядної позиції, що особливо актуально для фахівців гуманітарного профілю, професійна діяльність яких буде пов'язана з постійним міжособистісним спілкуванням. При цьому заклад вищої освіти виступає унікальним майданчиком, що дозволяє студентів апробувати власні здібності, ресурси та потенції, формує його готовність до творчого перетворення власного життя та здійснення суспільно значущих вчинків.

З огляду на викладене, цілком виправданим є зміщення спрямованості сучасних українських вишів з формування інструментально-прикладних вмій, що забезпечують виключно функціонально-компетентнісну спроможність до

реалізації професійної діяльності, на плекання та творення гармонійної, розвиненої, внутрішньо багатой особистості майбутнього фахівця, що значно розширює ареал та можливості його самореалізації. Це свідчить про визнання на державному рівні постулату безумовної цінності особистості здобувача освіти, необхідність опори на її творчу активність в освітньому процесі. З огляду на це можна стверджувати, що ми переживаємо важливий період переходу від теоретичної розробки особистісного підходу в освіті, що передбачає реалізацію суб'єкт-суб'єктної моделі педагогічного спілкування, до його емпіричного впровадження у практику освітнього процесу. Реформи, спрямовані на прогресивну гуманізацію сфери освіти, надають можливість здійснювати дослідницький моніторинг ефектів впливу суб'єкт-суб'єктної моделі взаємин викладача та студента на різні аспекти їх функціонування, зокрема на активізацію їх творчого потенціалу.

Елементарною «одиницею» освітньої комунікації є діада «викладач-студент». Саме якість її функціонування визначає успішність створення умов особистісного розвитку здобувачів освіти. Викладач у цій діаді виступає провідником культурного соціального впливу, що визначає рівень психоемоційного самопочуття студентів під час заняття, активізує репродуктивний або творчий режим їх навчально-пізнавальної діяльності. Можна припустити, що орієнтація викладача на суб'єкт-суб'єктну взаємодію зі здобувачами освіти створює специфічні умови для виникнення спільного творчого робочого самопочуття та вільного творчого самовираження під час педагогічного спілкування, перевірки якого і буде присвячено дану статтю. Адже невід'ємною рисою організації освітнього процесу за суб'єкт-суб'єктною парадигмою є взаємовплив суб'єктів освітнього процесу під час педагогічної взаємодії. Мова йде про двосторонній, реципрокний характер соціального впливу у діаді «викладач-здобувач освіти». Різниця принципова: якщо традиційна освітня парадигма, розглядаючи здобувача

освіти у якості об'єкта педагогічного та виховного впливу, визнавала односторонній вплив викладача на студента, надаючи важелі суб'єктності тільки викладачу як агенту впливу, то особистісний підхід розширює горизонти специфічної соціальної взаємодії в освіті, що відбувається у процесі педагогічного спілкування, та стверджує, що цей вплив має взаємний характер. В результаті суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії змінюється не тільки здобувач освіти, але і викладач.

Актуальність дослідження суб'єкт-суб'єктної взаємодії як чинника розвитку творчих здібностей полягає ще й у тому, що спроможність майбутнього фахівця творчо підходити до вирішення професійних завдань безпосередньо визначає варіативність та свободу дій у процесі професійної активності, значно підвищуючи якість виконання своїх посадових обов'язків.

Метою статті є розгляд специфічних характеристик педагогічної взаємодії, що організована за принципами гуманістичного (особистісного, суб'єкт-суб'єктного) підходу як значущої умови вільного розкриття творчого потенціалу суб'єктів освітнього процесу; обґрунтування та висвітлення тих психологічних ефектів міжособистісного впливу у процесі педагогічного спілкування, що позитивним чином позначаються на формуванні творчих здібностей суб'єктів освітнього процесу; шляхом реалізації емпіричного дослідження визначити роль побудови суб'єкт-суб'єктної моделі взаємодії між викладачами та студентами у забезпеченні їх творчого робочого самопочуття під час навчальних занять.

Теоретичне підґрунтя. На думку окремих науковців педагогічна взаємодія є специфічним різновидом соціального впливу, системотвірними характеристиками якого є організованість та цілеспрямованість [1]. Мова йде про особливу, завжди тематично зорієнтовану комунікацію між викладачем та здобувачами освіти у контексті та під час здійснення сумісної навчально-

пізнавальної діяльності. Її сутність полягає в такому спілкуванні учасників освітнього процесу, яке створює найкращі умови для навчальної мотивації та творчого характеру навчально-пізнавальної діяльності, забезпечує оптимальний психологічний клімат навчання, передбачає керівництво соціально-психологічними процесами в колективі академічної групи, а також дозволяє у повній мірі використовувати в освітньому процесі особистісні властивості викладача [2]. Як бачимо саме визначення педагогічного спілкування ґрунтується на його функціональній спроможності забезпечувати навчання власне як творчу діяльність здобувача освіти, що підтверджується думкою Н. Васюкової, Р. Лиман про те, що «педагогічне спілкування створює умови для реалізації потенційних сутнісних сил суб'єктів педагогічного процесу» [3, 147].

Успішність реалізації базового функціоналу педагогічного спілкування залежить від стилю педагогічного спілкування, якого дотримується суб'єкт педагогічної діяльності. Саме в ньому знаходять вираження базисні ціннісні настанови вчителя, зокрема його зорієнтованість на особистісний підхід, дотримання гуманістичних принципів реалізації освітнього процесу. У цілому стиль педагогічного спілкування тлумачиться як така характеристика професійного спілкування викладача, що виявляється в способах прийняття та реалізації рішень, пов'язаних з педагогічною взаємодією, в обраних методах та прийомах впливу на здобувачів освіти. Ця характеристика залежить від комунікативної компетентності та особистісної зрілості суб'єкта педагогічної діяльності [4]

Сумісний розвиток творчих здібностей учасників освітнього процесу забезпечується механізмами та ефектами міжособистісного впливу під час педагогічної взаємодії. В контексті нашого дослідження стимуляція та розкриття творчих потенцій як складової прогресивного особистісного становлення базується на уявленні про поступову

інтеграцію в особистість здобувача освіти таких особистісних рис, що роблять його свідомим суб'єктом пізнання. Сама ж згадана інтеграція здійснюється шляхом реалізації механізмів соціалізації у рамках соціального впливу, здійснюваного в освітньому процесі [4]. Зокрема, беручи до увагу міжособистісну природу педагогічного спілкування та, відповідно, реалізацію багатьох психологічних ефектів міжособистісного впливу у процесі його здійснення, можна говорити і про реалізацію специфічного механізму проєктування як «вкладування» себе в іншого, трансляцію та передачу цінностей, принципів, особистісних властивостей викладача здобувачу освіти [4]. Це дозволяє стверджувати можливість інтенсивного розвитку творчих здібностей здобувачів освіти за умови наявності розвинених творчих здібностей у педагога. Оскільки міжособистісна взаємодія та соціальний вплив мають властивість вільно циркулювати між суб'єктами спілкування, передбачаємо, що може мати місце також і зворотний ефект, коли прояви творчості здобувачів освіти під час занять стимулюють та інтенсифікують творчі потенції викладача.

Гуманістична парадигма у її застосуванні до освітнього процесу базується на припущенні про можливість глибоких, сутнісних трансформацій особистості здобувачів освіти під впливом спеціально створеної позитивної психологічної атмосфери, що забезпечується гуманним, особистісно зорієтованим педагогом, який, виступаючи у першу чергу фасилітатором пізнавальної активності, створює необхідні психологічні передумови для вільного творчого самовираження здобувачів освіти [4].

Ідея суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освітньому процесі в усій повноті ілюструється, описується та обґрунтовується у концептуальній моделі людиноцентрованого навчання К. Роджерса, що базується на принципах визнання цінності особистості учасників освітнього процесу, безумовного позитивного прийняття здобувача освіти,

емпатійної уваги до потреб його пізнавального та особистісного розвитку, активної емоційної підтримки та конгруєнтності в процесі педагогічної взаємодії [5]. На думку К. Роджерса як яскравого представника гуманістичного напрямку в освіті, особистісно центроване навчання виступає фундаментальною умовою інтенсивного особистісного розвитку здобувача освіти, формування його творчих здібностей, а також позитивного ставлення до педагога, навчально-пізнавальної діяльності та закладу освіти в цілому. Забезпечення атмосфери прийняття та вільного самовираження зумовлює появу відчуття радості від навчання, що, як зазначає Е. Носенко, є різновидом творчої діяльності [4, 100-101]. Директивне навчання, що виступає протилежністю особистісно зорієнтованого навчання, характеризується примусовістю, безособовістю, інтелектуалізованістю, спрямованістю виключно на засвоєння знань, що у сукупності призводить до нівелювання особистісного зростання та вільної творчої самореалізації здобувачів освіти [5]. Вміння викладача організувати особистісну взаємодію, налагодити партнерську, рівноправну співпрацю зі студентами, визнаючи у якості безумовної цінності розвиток їх особистості, їх чеснот та позитивних індивідуально-психологічних властивостей, творчих успіхів та досягнень лежить в основі фасилітуючого типу педагогічної взаємодії, ключовими ознаками якої є забезпечення свободи, самостійності, ініціативи здобувачів освіти, сприяння їх особистісній залученості в освітній процес, перетворювального засвоєння ними навчального матеріалу як сукупності елементів особистого досвіду [4]. У цьому ключі О. Максимова зазначає, що система суб'єкт-суб'єктних взаємин в освітньому процесі полягає в його зорієнтованості на «розвиток внутрішнього світу учня, на міжособове спілкування, діалог, на допомогу в особистісному зростанні, на формування в дитини реальних оптимістичних життєвих планів,

готовності свідомо реалізовувати ці плани, здатності відповідно до гуманістичних традицій соціального досвіду будувати навколишній світ і себе» [1, 7]. Отже, впровадження суб'єкт-суб'єктної взаємодії, забезпечуючи плідну співпрацю учасників освітнього процесу як творчих та активних суб'єктів, зумовлює якнайповніше розкриття їх здібностей, задатків, талантів, робить освітній процес ефективним майданчиком для їх вираження та повної реалізації.

Для розуміння природи реалізації сумісної творчості учасників освітнього процесу у рамках суб'єкт-суб'єктної, особистісної взаємодії важливою є думка А. Бровченко про те, що навіть у режимі дистанційного навчання викладачі та студенти залишаються не тільки об'єктами і суб'єктами взаємного впливу, але також виступають творцями нового знання, що народжується в процесі педагогічної взаємодії [6]. Т. Надвична, О. Шаюк, розвиваючи цю думку, зазначають, що творчість в освітньому процесі є таким системотвірним чинником, що об'єднує усі ключові компетенції, які мають бути сформовані у «особистості нового формату». При цьому зазначені науковці вважають, що творчий потенціал викладача ЗВО є доволі специфічним психологічним утворенням, включає складний синтез науково-педагогічних знань, здібностей і способів дій та може повноцінно реалізовуватись тільки у сприятливих психолого-педагогічних умовах [7, 75].

На думку О. Матвійчук, О. Краєвої формування творчих здібностей учасників освітнього процесу можливе за умови розвитку творчої ідентичності, процес якого має бути організований у стінах вишу. Під творчою ідентичністю авторами розуміється усвідомлення себе як творчої особистості, особистісна спрямованість на визначення та розвиток свого творчого потенціалу, інтересів, захоплень та здібностей. Сама ж творча особистість характеризується такими якостями та рисами, як виражена потреба в самоактуалізації та самоствердженні, спонтанність та чутливість, емоційна

Питання психології

зрілість, критичність та самостійність мислення, нонконформізм [8].

Акцентуючи увагу на високий потенціал суб'єкт-суб'єктної взаємодії у плані формування творчих здібностей учасників освітнього процесу, необхідно пам'ятати, що природа творчої активності має в своїй основі стратегію мисленнєвого комбінування, що передбачає вільне володіння навичкою цілісного сприйняття того чи іншого об'єкту в усій його багатогранності та вміння диференціації, розчленування цього ж об'єкта на окремі складові [9]. Тобто очевидним є те, що творчий процес органічно поєднує такі процеси мислення, як аналіз та синтез на вершині їх інтенсивності та продуктивності.

О. Пінська цілком слушно та доречно в контексті нашого дослідження акцентує увагу на ідеї про те, що педагогічна творчість викладача гармонійно поєднує у собі не тільки його творчу педагогічну діяльність, але і творчу навчально-пізнавальну діяльність здобувачів освіти у їх реципрокній взаємодії та взаємозв'язку, а також результати їх сумісної творчої діяльності, що стимулюють їх розвиток та саморозвиток [10]. Авторка зазначає, що ключовими ознаками творчого (на протипагу репродуктивному) режиму функціонування учасників освітнього процесу в процесі педагогічної взаємодії є прояви інтуїції, натхнення, інсайту, задоволеності від діяльності, творче переживання та осяяння, одержимість та горіння [10, 121]. Перераховані стани, за

актуалізацію яких відповідає викладач як організатор навчально-пізнавальної діяльності студентів, виступають важливою складовою моделі впливу суб'єкт-суб'єктної взаємодії на взаємне формування творчих здібностей учасників освітнього процесу. Їх виникнення під час занять свідчить про творче робоче самопочуття, в якому одночасно перебувають викладач та його студенти. Творче робоче самопочуття – це психоемоційний стан натхнення, енергійності, гармонійної, позитивної активізації усіх пізнавальних процесів, завдяки якому досягаються найкращі результати в праці та навчанні. Викладач, перебуваючи у стані творчого натхнення, отримує задоволення від роботи, «заряджає» студентську аудиторію своєю енергією та отримує відповідну віддачу. Тобто творче самопочуття викладача в суб'єкт-суб'єктному педагогічному спілкуванні опосередкується та зумовлюється творчим самопочуттям колективу здобувачів освіти.

Підсумовуючи здійснений теоретичний аналіз, можна стверджувати, що дотримання суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що за визначенням базується на гуманістичних, особистісно зорієнтованих засадах, є важливим чинником розвитку творчих здібностей учасників освітнього процесу, що досягається завдяки реципрокній ескалації творчого робочого самопочуття викладача та студентів як важливої умови переходу з репродуктивного до творчого режиму їх функціонування (рис. 1).

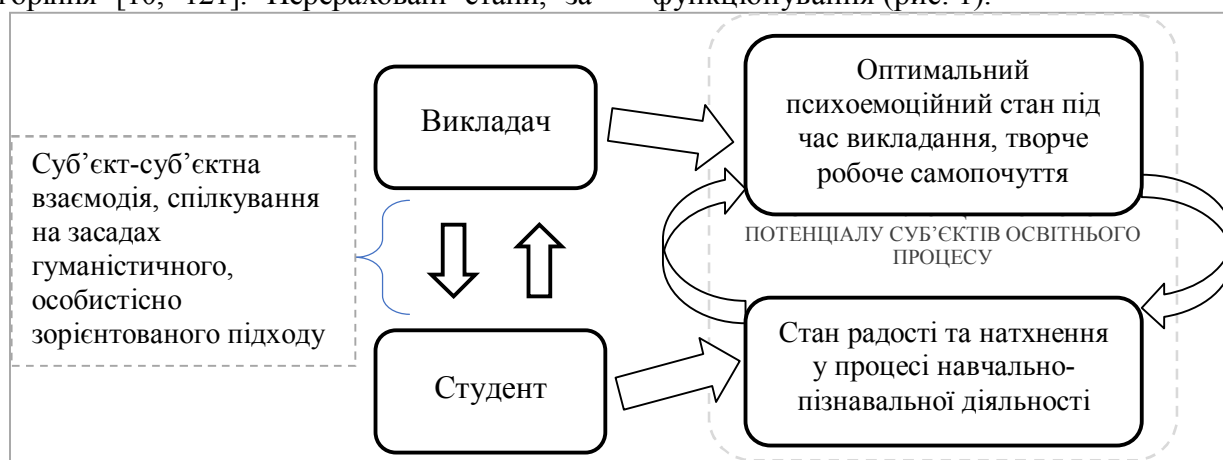

Рисунок 1. Модель реципрокної ескалації творчого робочого самопочуття суб'єктів освітнього процесу як чиннику розвитку їх творчих здібностей під час суб'єкт-суб'єктної взаємодії

Експериментальній перевірці представленої моделі присвячене проведене нами емпіричне дослідження.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження використовувались як теоретичні, так і емпіричні методи. Теоретичні методи дослідження: аналіз, систематизація, узагальнення інформації з наукових джерел. Підсумки теоретичного дослідження представлено вище. Емпіричні методи: констатувальне дослідження за квазіекспериментальним планом, спрямоване на визначення ролі суб'єкт-суб'єктної взаємодії у формуванні творчих здібностей учасників освітнього процесу.

Емпіричне дослідження проводилось на базі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. У ході його реалізації було сформовано дві групи досліджуваних – група педагогів та група студентів. До вибірки педагогів було включено 30 викладачів кафедри психології факультету соціальної та психологічної освіти. Студентська вибірка дослідження складалася з 45 студентів, які здобувають вищу освіту бакалаврського рівня за спеціальністю 053 «Психологія».

На першому етапі викладачів було протестовано з використанням наступного психодіагностичного інструментарію: тест «Які ваші творчі здібності» Дж. Кінчера та методика визначення стилю педагогічного спілкування. Тест Дж. Кінчера дозволив визначити творчий потенціал кожного досліджуваного викладача, підсумковий бал яких за цим параметром міг коливатися від 1 (недостатній творчий потенціал) до 10 (високий творчий потенціал) балів. У результаті діагностики за методикою визначення стилів педагогічного спілкування було встановлено провідний стиль взаємодії зі студентами, що притаманний досліджуваним викладачам. Дана методика дозволяє виявити прихильність педагога до одного з трьох класичних стилів педагогічного спілкування: авторитарного, демократичного або ліберального.

Наступний етап полягав у кластеризації вибірки педагогів одночасно за критеріями провідного стилю педагогічного спілкування та рівня

розвитку творчого потенціалу. Кластерний аналіз здійснювався за алгоритмом k-середніх у програмному застосунку SPSS 19.0. У результаті сформувалося 2 кластери педагогів з діаметрально протилежними показниками за застосованими діагностичними методиками.

При дослідницькій роботі зі студентами використовувалося розроблене нами експрес-анкетування емоційного стану та творчої активності на заняттях у виші, яке включало наступні твердження:

1) із запропонованого переліку навчальних предметів оберіть той, на заняттях з якого ваш психоемоційний стан можна охарактеризувати як позитивний (перелік предметів);

2) із запропонованого переліку предметів оберіть той, на заняттях з якого ви маєте можливість вільно реалізувати свій інтелектуальний та творчий потенціал (перелік предметів);

3) із запропонованого переліку предметів оберіть той, на заняттях з якого викладачу вдається створити творче робоче самопочуття у студентської аудиторії (перелік предметів).

До списку переліку предметів було включено ті навчальні дисципліни, які викладаються тільки педагогами, що увійшли до вибірки дослідження та по відношенню до яких було застосовано кластерний аналіз. Таким чином, студенти оцінювали заняття досліджуваних викладачів за трьома критеріями: наявність позитивного психоемоційного стану (переживання радості, натхнення) під час заняття; можливість вільного творчого самовираження під час заняття; вміння викладача створити творче робоче самопочуття у переважній більшості присутніх на занятті здобувачів освіти.

Підсумковий етап опрацювання результатів дослідження передбачав підрахунок відсоткових часток обрання студентами занять викладачів, що потрапили до різних кластерів, за кожним з перерахованих критеріїв та їх порівняння за допомогою такого статистичного методу як ϕ^* -кутове перетворення Фішера.

Результати і обговорення. У результаті кластерного аналізу, що було застосовано до вибірки викладачів, отримано два відмінних один від одного

Питання психології

кластерів: до першого кластеру увійшли педагоги з демократичним стилем педагогічного спілкування та високим рівнем творчого потенціалу; другий кластер включав педагогів з переважанням авторитарного або ліберального стилю педагогічного спілкування та дещо зниженими показниками сформованості творчого потенціалу (рис. 2). Необхідно зауважити, що для проведення кластерного аналізу бали, отримані викладачам за двома методиками, були спочатку переведені у нормалізовану шкалу z-оцінок.

Досить показовим є те, що результати кластеризації виглядають саме таким чином. Автоматичне формування програмним забезпеченням кластерів педагогів з описаними характеристиками фактично підтверджує наявність прямого кореляційного зв'язку між схильністю до підтримки викладачем суб'єкт-суб'єктних взаємин зі студентами (демократичний стиль педагогічного спілкування) з його високим творчим потенціалом, а також недостатнього розвитку творчих здібностей у викладачів з директивним та байдужим стилем педагогічного спілкування. Поясненням такого результату є те, що демократичний стиль спілкування для своєї успішної та стійкої реалізації вимагає від викладача значних енергетичних витрат, неабиякої винахідливості для підтримки

партнерської взаємодії зі студентами, вміння поставити себе на їх місце, зрозуміти актуальні потреби здобувачів освіти, передбачає постійний пошук нових засобів зацікавлення студентів, активізації їх пізнавальної активності. Цього не можна сказати про авторитарний та ліберальний стиль спілкування, для яких особистість студента та його потреби не є пріоритетною цінністю.

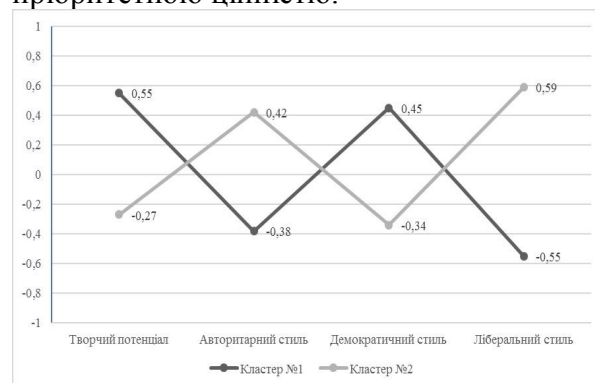

Рисунок 2. Результати кластерного аналізу вибірки викладачів за критеріями провідного стилю педагогічного спілкування та розвитку творчого потенціалу

Результати порівняння вибору досліджуваними студентами навчальних предметів, що викладаються педагогами різних кластерів, засвідчують, що здобувачі освіти під час роботи із запропонованою анкетною за кожним питанням більш часто обирали предмети, заняття з яких проводяться викладачами саме першого кластеру (табл. 1).

Таблиця 1
Результати порівняння обрання студентами навчальних предметів, що здійснювалося за допомогою авторського експрес-анкетування

№ з/п	Критерій	Відсоткова частка обрання предметів, що викладаються педагогами кластеру №1	Відсоткова частка обрання предметів, що викладаються педагогам кластеру №2	Емпіричне значення ϕ^*	p (значущість відмінностей)
1.	Переживання позитивних емоцій під час заняття	32 / 71,11%	13 / 28,89%	4,135	$p < 0,01$ Відмінності значущі
2.	Вільне творче самовираження під час заняття	38 / 84,44%	7 / 15,56%	7,210	$p < 0,01$ Відмінності значущі
3.	Творче робоче самопочуття студентської аудиторії під час заняття	27 / 60,00%	18 / 40,00%	1,910	$p < 0,05$ Зона невизначеності

Відповідно за кожним критерієм були отримані статистично достовірні відмінності, що говорить на користь того, що викладачі з демократичним, суб'єкт-суб'єктним стилем спілкування та розвиненими творчими здібностями під час проведення занять вміло та природньо створюють позитивну психологічну атмосферу, за якої студенти переживають стан радості та натхнення у процесі здійснення навчально-пізнавальної діяльності, мають можливість вільно та без страху проявляти ініціативу та активність, мотивовані до творчого самовираження, що свідчить про їх творче робоче самопочуття під час роботи на занятті з відповідної навчальної дисципліни.

Звертає на себе увагу те, що емпіричний показник ϕ^* -кутового перетворення Фішера за критерієм «Творче робоче самопочуття студентської аудиторії під час заняття», хоч і перевищує мінімальне критичне значення, що дозволяє констатувати наявність статистично достовірних відмінностей, у той же час є значно меншим, ніж відповідний показник за двома іншими критеріями. Поясненням цього явища може бути те, що зміст перших двох тверджень анкети стосується безпосереднього самого здобувача освіти, надає йому можливість охарактеризувати власний психоемоційний стан та готовність до творчих проявів під час занять з тих чи інших навчальних дисциплін. Зміст же третього критерію передбачає оцінку стану інших здобувачів освіти, на який студенти не завжди звертають увагу, не завжди можуть його адекватно оцінити і тому мали вірогідні утруднення при роботі з цим питанням, що позначилось на загальному результаті. Не дивлячись на це, фактично маємо емпірично доведену закономірність, суголосно якій творчі прояви викладача стимулюють творчу активність здобувачів освіти, яка у свої чергу зміцнює та стимулює творчу, продуктивну спрямованість педагога та спонукає його до подальших педагогічних звершень.

Отже, у результаті проведеного емпіричного дослідження бачимо

переконливе підтвердження представленої на рис. 1 моделі взаємного розвитку творчих здібностей учасників освітнього процесу в умовах їх суб'єкт-суб'єктної, особистісно зорієнтованої взаємодії.

Висновки. Здійснене теоретико-емпіричне дослідження дозволяє зробити ряд важливих висновків. По-перше, педагогічна взаємодія являє собою різновид соціального впливу, у процесі якого відбуваються сутнісні особистісні зміни усіх учасників освітнього процесу завдяки механізмам проектування внутрішніх змістів одного індивіда в іншого.

По-друге, оскільки міжособистісна взаємодія та соціальний вплив мають властивість вільно циркулювати між суб'єктами спілкування, має місце явище стимулювання та інтенсифікації творчих потенцій викладача під впливом творчих проявів здобувачів освіти.

По-третє, гуманістична парадигма в освітньому процесі, що реалізується шляхом організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії, покликана сприяти глибоким, сутнісним трансформаціям особистості здобувачів освіти під впливом спеціально створеної позитивної психологічної атмосфери, що забезпечується гуманним, особистісно зорієнтованим педагогом, який, виступаючи у першу чергу фасилітатором пізнавальної активності, створює необхідні психологічні передумови для вільного творчого самовираження здобувачів освіти. Впровадження суб'єкт-суб'єктної взаємодії, забезпечуючи плідну співпрацю учасників освітнього процесу як творчих та активних суб'єктів, зумовлює якнайповніше розкриття їх здібностей, задатків, талантів, робить освітній процес ефективним майданчиком для їх вираження та повної реалізації.

По-четверте, ознаками творчого режиму функціонування учасників освітнього процесу в процесі педагогічної взаємодії є прояви інтуїції, натхнення, інсайту, задоволеності від діяльності, творче переживання та осяяння, виникнення яких свідчить про їх творче робоче самопочуття.

Питання психології

По-п'яте, нами емпірично доведено, що суб'єкт-суб'єктна взаємодія виступає важливим чинником взаємного розвитку творчих здібностей учасників освітнього процесу, що досягається завдяки реципрокній ескалації творчого робочого самопочуття викладача та студентів як важливої умови переходу з репродуктивного до творчого режиму їх

функціонування в освітньому середовищі.

Перспективи подальших досліджень можуть бути пов'язані з подальшим розкриттям та конкретизацією психологічних ефектів та механізмів впливу суб'єкт-суб'єктної взаємодії на особистісний розвиток здобувачів освіти, окремі його аспекти, у тому числі і формування їх творчого потенціалу.

Список використаних джерел

1. Максимова, О. (2012). Суб'єкт-суб'єктна взаємодія у виховному процесі. О. Максимова, М. Федорова (Ред.), *Методичні засади реалізації особистісно орієнтованого виховного процесу в сучасних освітніх закладах*: збірник науково-методичних праць (с. 7-15). Житомир: ФОП Левковець.
2. Гаркавець, С., & Волченко, Л. (2021). Спілкування в педагогічному процесі : навчальний посібник. Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк».
3. Васюкова, Н., & Лиман, Р. (2018). Етика і толерантність науково-педагогічного працівника як моральні принципи культури педагогічного спілкування. *Вісник Національного університету оборони України*, 1(49), 144-149.
4. Носенко, Е., & Труляєв, Р. (2014). Позитивні цінності як чинник особистісного розвитку суб'єктів навчання : монографія. Київ: «Освіта України».
5. Rogers, C., & Freiberg, H. (1994). *Freedom to learn*. New York: Maxwell Macmillan Inter.
6. Бровченко, А. (2020). Можливості інтерактивної взаємодії студентів та викладачів у процесі дистанційного навчання з позиції особистісного підходу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Психологія, Том 31(70), №4, 183-190.
7. Надвичина, Т., & Шаюк, О. (2022). Специфіка розвитку творчого потенціалу в системі професійної компетентності викладача ЗВО. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Психологія, Том 33(72), №3, 71-76.
8. Матвійчук, О., & Краєва, О. (2022). Проблема формування ідентичності в підлітковому віці у контексті розвитку творчої особистості. *Вісник Національного університету оборони України*, №1(65), 64-71
9. Литвинчук, Л. (2020). Стимуляція творчої активності суб'єктів освітнього простору як технологія забезпечення психологічного здоров'я. *Вісник національного університету оборони України*, №3(56), 70-75.
10. Пінська, О. (2021). Теоретичні засади проблеми педагогічної творчості. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*, 1(5), 21-23.

References

1. Maksymova, O. (2012). Subiekt-subiektna vzaiemodiia u vykhovnomu protsesi [Subject-subject interaction in the educational process]. O. Maksymova, M. Fedorova (Red.), *Metodychni zasady realizatsii osobystisno oriientovanoho vykhovnoho protsesu v suchasnykh osvitnikh zakladakh*: zbirnyk naukovo-metodychnykh prats (s. 7-15). Zhytomyr: FOP Levkovets. (in Ukrainian)
2. Harkavets, S., & Volchenko, L. (2021). Spilkuvannia v pedahohichnomu protsesi : navchalnyi posibnyk [Communication in the pedagogical process]. Zhytomyr: TOV «Vydavnychiy dim «Buk-Druk». (in Ukrainian)
3. Vasiukova, N., & Lyman, R. (2018). Etyka i tolerantnist naukovo-pedahohichnoho pratsivnyka yak moralni pryntsypy kultury pedahohichnoho spilkuvannia [Ethics and tolerance of a scientific and pedagogical worker as moral principles of the culture of pedagogical communication]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 1(49), 144-149. (in Ukrainian)
4. Nosenko, E., & Truliaiev, R. (2014). Pozytyvni tsinnosti yak chynnyk osobystisnoho rozvytku subiektiv navchannia : monohrafiia [Positive values as a factor in the personal development of subjects of study]. Kyiv: «Osvita Ukrainy». (in Ukrainian)
5. Rogers, C., & Freiberg, H. (1994). *Freedom to learn*. New York: Maxwell Macmillan Inter.
6. Brovchenko, A. (2020). Mozhlyvosti interaktyvnoi vzaiedodii studentiv ta vykladachiv u protsesi dystantsiinoho navchannia z pozytsii osobystisnoho pidkhodu [Possibilities of interactive interaction of students and teachers in the process of distance learning from the position of a personal approach]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho*. Serii: Psykholohiia, Tom 31(70), №4, 183-190. (in Ukrainian)
7. Nadvynychna, T., & Shaiuk, O. (2022). Spetsyfika rozvytku tvorchoho potentsialu v systemi

profesiinoin kompetentnosti vykladacha ZVO [The specifics of the development of creative potential in the system of professional competence of the teacher of higher education institutions]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Psykholohiia, Tom 33(72), №3, 71-76.* (in Ukrainian)

8. Matviichuk, O., & Kraieva, O. (2022). Problema formuvannia identychnosti v pidlitkovomu vitsi u konteksti rozvytku tvorchoi osobystosti [The problem of identity formation in adolescence in the context of the development of a creative personality]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy, №1(65), 64-71.* (in Ukrainian)

9. Lytvynchuk, L. (2020). Stymuliatsiia tvorchoi aktyvnosti subiektiv osvitnoho prostoru yak tekhnolohiia zabezpechennia psykholohichnoho zdorovia [Stimulation of creative activity of subjects of the educational space as a technology for ensuring psychological health]. *Visnyk natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy, №3(56), 70-75.* (in Ukrainian)

10. Pinska, O. (2021). Teoretychni zasady problemy pedahohichnoi tvorchosti [Theoretical foundations of the problem of pedagogical creativity]. *Aktualni problemy psykholohii v zakladakh osvity, 1(5), 21-23.* (in Ukrainian)

Summary

Moroz L. doctor of psychological sciences, professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

Dikhtyarenko S. candidate of psychological sciences, associate professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

SUBJECT-SUBJECT INTERACTION AS THE BASIS OF FORMING THE CREATIVE SKILLS OF EDUCATIONAL PROCESS PARTICIPANTS

Introduction. *An integral feature of the personal level of human functioning is the formed need for creativity, for active transformation of the surrounding reality. In this regard, it is quite logical to assume that purposeful, organized and intensive stimulation of the creative beginnings of students of higher education is an important determinant of their progressive personal development, which, in turn, is a significant condition for the harmonious functioning of an individual in all areas of human activity and social activities. According to their purpose, higher education institutions should be centers of such activation of creative abilities of a new generation of specialists.*

Purpose. *Consideration of the specific characteristics of pedagogical interaction organized according to the principles of a humanistic (personal, subject-subject) approach as a significant condition for the free disclosure of the creative potential of the subjects of the educational process; through the implementation of an empirical study, determine the role of building a subject-subject model of interaction between teachers and students in ensuring their creative working well-being during training sessions.*

Methods. *Analysis, systematization, generalization of information from scientific sources, ascertaining research according to a quasi-experimental plan, aimed at determining the role of subject-subject interaction in the formation of creative abilities of participants in the educational process. Psychodiagnostic toolkit: J. Kincher's "What are your creative abilities" test, method of determining the style of pedagogical communication, express questionnaire of emotional state and creative activity in higher education classes.*

Originality. *Scientific novelty consists in the fact that for the first time a model of reciprocal exhalation of the creative working well-being of the subjects of the educational process is proposed as a factor in the development of their creative abilities during subject-subject interaction. Practical significance of the research consists in the possibility of applying the obtained results when planning and conducting psychocorrective measures aimed at developing the creative abilities of participants in the educational process.*

Conclusions. *Subject-subject interaction is an important factor in the mutual development of the creative abilities of the participants of the educational process, which is achieved due to the reciprocal escalation of the creative working well-being of the teacher and students as an important condition for the transition from the reproductive to the creative mode of their functioning in the educational environment. Prospects for further research consist in the disclosure and specification of psychological effects and mechanisms of the influence of subject-subject interaction on the personal development of students of education, its individual aspects, including the formation of their creative potential.*

Keywords: *creative abilities; personal potential; social influence; pedagogical communication; subject-subject interaction; self-realization; creative work well-being.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Received/Поступила: 20.02.23.